

УДК 101:37

ОСВІТА І ФІЛОСОФСЬКЕ ОСЯГНЕННЯ ТВОРЧОСТІ

І.А. Муратова

*старший викладач кафедри філософії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

У статті розглядається проблема принципового перетворення основ освіти. Автор розкриває сутнісний зв'язок історії та творчості, саморозвитку людини в розвитку її суспільної діяльності. Філософське узагальнення надає можливості розглядати освіту як саморозвиток особистості, її творчість.

Ключові слова: освіта, творчість, розвиток, сутність, самосвідомість.

Філософське дослідження творчості постає нині в освітньому вимірі, оскільки з пріоритетом освіти пов'язана сучасна стратегія науково-технологічного і суспільного розвитку. Модернізація освіти в Україні здійснюється у напрямі створення спільного європейського наукового та освітнього простору в масштабах усього континенту. Цей процес об'єднання, інтеграції у науці та освіті потребує консолідації зусиль наукової та освітянської громадськості й урядів країн для надання європейській системі науки і освіти суттєво нової якості у світовому вимірі, для підвищення ролі цієї системи в суспільних перетвореннях. Зміни такого рівня "вже не зможуть бути "косметичними", вони мають стосуватися корінних основ науки і освіти" [1, 10]. Докорінних змін потребує, відповідно, і усвідомлення цього процесу, прийняття та реалізація доцільних рішень, що ґрунтувалися б на філософському принципі розвитку і творчості. Сприяти європейській співпраці щодо забезпечення істотного підвищення якості освіти має також свідомо активна участь в цьому процесі суб'єктів освітньої і науково-дослідницької діяльності.

Освіта протягом усього життя і безперервність навчального процесу; мотивоване залучення студентів до навчання; аспекти транснаціональної освіти; підвищення мобільності студентів, викладачів і науковців у спільноті знань; транс'європейська співпраця в галузі вищої освіти – ось деякі з елементів європейської науково-освітньої інтеграції, що вимагають від суб'єктів цього процесу свідомого творчого ставлення і фундаментальних науково-теоретичних стратегій мислення. Адже "процеси, що відбуваються у світі, спрямовують систему освіти, з одного боку, на задоволення потреб людини, а з другого – на врахування законів ринкової еко-

номіки" [1, 380]. Тому інтеграційний процес в науці й освіті є нерівномірним, суперечливим, складним: як приєднання до цього процесу, так і неприєднання мають свої переваги та ризики. На шляху цих перетворень виникне ще багато складних проблем. Тому здатність їх сутнісного осягнення з позицій принципу розвитку, здатність здійснення освіти як творчості – самостворення себе як особистості, як саморозвитку стають вимогами часу.

Феномен творчості вивчався в дослідженнях культури в цілому (В.М. Межуєв, М.М. Бахтін, Ю.А. Жданов, В.П. Іванов тощо) і її особливих форм (П.П. Гайденко, Л.А. Ширяєв, В.І. Толстих, О.Г. Дробницький), історії (В.І. Кудрявцев, Д.Т. Гур'єв, М.Ф. Макарова, М.Ф. Наумова та ін.), естетичної діяльності (В.Ф. Лосєв, М.О. Ліфшиць, І.І. Киященко, Н.Л. Лейзеров, А.С. Канарський та ін.), особистості (Р.І. Косолапов, Е.В. Ільєнков, Ф.Т. Михайлов, Л.О. Зеленов та ін.). Стала вже традиційною тенденція трактування творчості як переважно (або ж суто) психологічної характеристики, що стосується внутрішньої структури і механізмів інтелектуальних пошукових дій, уяви, інтуїції, художньої фантазії тощо. При цьому творчість розглядається як один з типів діяльності або як один з проявів (і чисто індивідуальний) людського існування. Відповідно, проблема творчості розглядається у руслі психологічних і естетичних досліджень. Філософське осягнення творчості нерідко обмежується гносеологічним рівнем (П.В. Копнін, О.М. Коршунов, В.С. Біблер та ін.). В таких дослідженнях, попри всю їх правомірність і продуктивність, не завжди чітко висві-

тлюється те, що становить власне філософський сенс проблеми творчості.

Філософське осягнення феномену творчості має свою тривалу історію, але науково-теоретичне дослідження творчості є з'ясуванням саме її сутності як сутності розвитку (Г.С. Батищев, В.О. Босенко, Г.А. Давидова, Б.В. Новіков, О.В. Босенко та ін.). "Творчість в її філософському розумінні повинна неодмінно розглядатись не в значенні (сенсі, якості) однієї з предикатних характеристик людської діяльності (а саме такий підхід до розуміння творчості є найбільш усталеним в сучасній філософській літературі з даної проблематики), але як сутність та істина цієї діяльності, як єдино достійний людини безпосередньо суспільної (повністю усупільненої) та суспільства олюдненого спосіб їх взаємобуття. Іншими словами – як найбільш розвинена форма розвитку, як спосіб буття дійсного гуманізму. Як спосіб здійснення гуманізму. Поставання творчості – це і є процес перманентного поставання людської сутності; сутності, що вона існує лише і виключно як процес здійснюваної діалектичної суперечності, як діалектичне відношення протилежностей єдиної сутності..." [2, 4-5].

Філософське осягнення творчості постає як самоусвідомлення людської сутності та умов її здійснення. Найзагальнішим визначенням творчості в цьому плані є визначення її як способу самобуття людини: саме в творчості людина стверджує, тобто формує, відтворює і розвиває себе як людина. Ця дефініція потребує подальшої конкретизації. Але треба одразу відзначити, що "основним визначником творчості є те, в якій мірі вона є способом буття свободи людини, є основою утвердження останньої в якості соціально-активної, соціально-відповідальної, а, відтак – повноцінної особистості" [2, 5]. Отже, проблема не в тому, чи є творчість, але в тому, яка міра її практичної всезагальності.

Конкретизація поняття творчості передбачає два моменти. По-перше, вихідну і визначальну форму її становить матеріальна, чуттєво-предметна діяльність, що виступає джерелом об'єктивних зв'язків і детермінацій людського світу. Людина самостверджує себе як свідому суспільна істота у практичному творенні предметного світу, в переробці природи. По-друге, творчість постає в її історичному вимірі, в суспільній зумовленості та послідовності, спадкоємності. Суспільно-історичний процес становить ту реальність, в котрій утворюються людські творчі сили і здібності, тобто процес самостворення людини. В цьому плані людина як творча істота – це історична істота, яка сама розвиває свої сутнісні сили в суспільно створюваній історії. З цієї позиції має оцінюватись натуралістично-психологічне трактування творчості як авто-

номної індивідуальної дії, що не залежить суттєво від суспільного опосередкування і відбувається як розгортання здібностей, які є природно даними чи то задані в глибинах духу. Обмеженість цього підходу полягає в тому, що він абстрагується від того всезагального зв'язку, в який інтегрується розвитком практики суспільна цілісність індивідуальних зусиль.

Адже саме в континуумі історичного часу (і ширше: в історичному хронотопі) суспільна діяльність людей створює простір становлення дійсно людських, тобто утворюючих людину і суттєвих для неї, способів існування. Можна погодитись з Г.О. Давидовою, що в філософському розумінні "творчість є історична активність людей, що невпинно розсуває межі можливостей їх людського розвитку" [3, 22], – є процес збагачення розвитку індивідуальності людини. При цьому історія постає як часове буття творчості, а творчість – як істинний зміст історичного часу. Всезагальна сутність в історичному континуумі, її становлення як сутності людини здійснюється саме як зв'язок перетворень, спадкоємність культури людства шляхом перманентного заперечення.

При цьому важливо не розривати неподільну цілісність цього процесу становлення всезагальності творчості. Бо в історичному вимірі на перший план виступає надіндивідуальна координата – суспільне, яке не є простою сукупністю, сумою індивідуальних зусиль і діянь. Суб'єктами творчості є дійсні індивіди, і, відтак, їй притаманна дійсність лише в безпосередній індивідуальній життєдіяльності. Фундаментальним для філософського дослідження творчості є питання про відношення її історично розвинених об'єктивних умов і засобів – суспільно визначеного змісту і потенціалу – до безпосередньо-індивідуального здійснення, уособлення, персоніфікації цього суспільного поступу. Це є змістом питання про співвідношення об'єктивно-історичного і самодіяльно-особистісного "вимірів" діяльності, історично сформульованого як проблема саморуху, єдності "субстанції" та "самосвідомості".

Необхідним результатом того, що вільний суспільний індивід ще не є вихідним пунктом суспільних відносин, стає закріплення соціальної діяльності та консолідація її продукту в деяку уособлену силу, пануючу над людьми. Суспільний зв'язок індивідів між собою у вигляді сили, що стала самостійною і володарює над індивідами, постає в їх уяві чи як сила природи, чи як доля, чи як воля потойбічної істоти або спекулятивної сутності. Протиставлення безособового загально-

го одиничному, індивідуальному, і об'єктивного - суб'єктивному приймає вигляд антиномій абстрактно-ідеологічної свідомості в її відчужених формах. Творча активність суб'єктивізується і протиставляється об'єктивному зв'язку історичного руху.

Але попри все історія є практичним процесом саморозвитку людей, який відбувається за певних умов. Сама історія не робить нічого, бо вона не є якоюсь особистістю, котра користується людиною як засобом для досягнення своїх цілей. Історія – це діяльність людини, людей та людства, що вони переслідують свої цілі. В рамках спільних умов існування верств і класів в їх історичній послідовності, а також в рамках їх спільних уявлень, відбувався розвиток індивідів. Деякі філософи вважали, що в цих індивідах розвивався Рід, або Людина. Але суспільна історія людей є завжди лише історія їх індивідуального розвитку, усвідомлюють вони це, чи ні. Різниця між індивідом як особистістю і випадковим індивідом – не логічна відмінність, а доканий історичний факт. Кожної епохи це розрізнення виникає у відношенні між формою спілкування і діями або діяльністю індивідів. Умови, за яких відбувається спілкування індивідів, доки ще не виникло протиріччя між цими умовами та індивідами, є умовами, що відносяться до їх індивідуальності та не являються чимось зовнішнім для них. Тобто ці умови є умовами самодіяльності цих індивідів, і створюються вони цією самодіяльністю. Ця відповідність порушується з виникненням названого протиріччя, і умови життєдіяльності перетворюються на кайдани. Ці різні умови, котрі спочатку являються умовами самодіяльності, а згодом сковують її, утворюють протягом всього історичного розвитку зв'язний ряд форм спілкування. Їх зв'язок полягає в тому, що кожного разу на місце завужкої форми стає та, що відкриває простір більш прогресивному виду самодіяльності індивідів. Історія цих умов разом з тим є історією розвитку продуктивних сил, що успадковуються кожним наступним поколінням і змінюються ним, а тим самим – є історією розвитку сутнісних сил самих індивідів. Таким чином, це ще не було спілкуванням індивідів як індивідів, а було їх спілкуванням лише за певних умов. Тільки коли індивіди стають абстрактними, а саме, коли історія стає всесвітньою, вони отримують можливість вступити у суспільний взаємозв'язок як індивіди. Виникнення всесвітньо-історичних індивідів є однією з умов того перевороту в самій основі всієї попередньої історії, котрий робить неможливим все те, що існує незалежно від індивідів, оскільки все це є продуктом того спілкування між самими індивідами, що існувало досі як стихійно виникле. Лише якщо на цьому ступені самодіяльність співпаде з матеріа-

льним життям, що відповідає розвитку індивідів в цілісних індивідів і усуненню всілякої стихійності, тоді творчість стає сутнісним самоствердженням, здійсненням особистості.

Отже філософське усвідомлення сутнісного зв'язку творчості та історії становить таку теоретичну позицію, з якої розкривається внутрішня єдність історичного саморозвитку людини як універсального суб'єкта творчості. Освіта постає з такої точки зору як розвиток особистості в її суттєвій всебічності, як розгортання, актуалізація її креативного потенціалу через самозаперечення. Така освіта має суб'єктом особистість, що здійснює свій сутнісний розвиток як творчість. Вона постає як науково-філософськи бездоганно обґрунтована безпосередня практика розвитку всезагальної індивідуальності. Прообразом такої освіти виступає розвиваюча освіта на основі сумісно-розділеної діяльності.

В філософсько-педагогічній творчості І.А. Соколянського, А.І. Мещерякова, Е.В. Ільєнкова, А.В. Апрашова, Б.М. Бімбада, як пише О. Суворов, „мова йшла про з'ясування і створення умов для **саморозвитку** особистості в сумісно-розділеній діяльності з іншими особистостями, через них з усім людством, — про саморозвиток спочатку стихійний, потім все більш свідомий, — про саморозвиток, неможливий без власної активності особистості, направленої на відтворення загальнолюдської культури, — неможливий без всілякого стимулювання так спрямованої активності. Всі категорично наполягали завжди на тому, що педагог ні в якому разі не "перекерував" дитиною, інакше вийде — ні, ніякий не "штучний інтелект", а штучний, "зручно керований" безсоціальний робот. Від перетворення особистості на робота, на дистанційно керовану маріонетку, вони більш за все й застерігали. Пізнається лише те, що значиме для суб'єкта пізнання та пізнається в процесі активної взаємодії з пізнаваним предметом, в процесі предметної діяльності, що ніяк не зводиться до поглинання інформації". Ф.Т. Михайлов додає суттєвий момент: „Кожне „Я” — суб'єкт власної волі до свободи. ...Сила подолання, сила креативної перебудови себе і обставин — це і є сила свободної волі. Бо сама ця сила обертається не чим іншим, як зусиллям цілеспрямованого переводу (пере-творення) в образ реальності і перш за все себе як суб'єкта — того, хто володіє своїм тілом і завжди якоюсь мірою — умовами його життя. ...Здатність не приймати все, як є, а перетворювати те, що

є, синтезуючи нові образи в нові реальності буття» [4, 71-72].

В діалозі Платона «Пір» творчість визначається в граничній всезагальності: «Все, що викликає перехід з небуття в буття». Але небуття вважається джерелом творчості не в тому значенні, що місце не зайнято, як говорить про це Гегель, не в значенні небувалого або небувальщини. Суть цього визначення полягає в тому, що в запереченні взагалі міститься основа становлення, неспокій саморуху. Заперечення утворює об'єктивний момент, завдяки якому має буття суб'єкт, особа, свобода. Воно ж забезпечує ту всезагальність, ту надвисоку інтенсивність, збагачення і ущільненість в собі, котра становить найконкретніше суб'єктивне. З небуттям же зв'язана і така особливість людської життєдіяльності, як здатність бачити в природі те, чого в ній немає, але проти чого вона не заперечує, як висловився Аристотель, а за ним і Фіхте. Ця креативна спромога, потенціал – сут-

тева для людини, в ній – виток фантазії, тобто продуктивної уяви, і природа самосвідомості.

З викладеного випливає висновок, що освіта, котра принципово не зміниться у відповідності до вимог часу і фундаментальних принципів розвитку та залишиться наряду з мистецтвом і наукою лише витратами виробництва, собівартістю змінного капіталу, перетворюючись на індустрію послуг, розраховану на масового споживача з метою забезпечення йому успіху в продажу себе, не має майбутнього, втрачає історичну перспективу. І звісно, така освіта зовсім не потрєбує жодних фундаментальних науково-теоретичних обґрунтувань і не здатна виконати роль каталізатора суспільних перетворень всесвітньої історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Згуровський М.З.* Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. – К.: НТУУ „КПІ”, 2006. – 544 с.
2. *Новіков Б.В.* Творчість як спосіб здійснення гуманізму: Монографія. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: НТУУ „КПІ”, 2006. – 308 с.
3. *Давыдова Г.А.* Творчество и диалектика. – М.: Наука, 1976. – 175 с.
4. *Михайлов Ф.Т.* Фантазия – главная сила души человека // Э.В. Ильенков: личность и творчество / Редактор-составитель И.П. Фарман. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 272 с.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2007 р.

